

Symposium over rechercheverhoortechnieken 2017

MARC BOCKSTAELE^a
TOM WILLEMS^b

- ^a (Ere)hoofdcommissaris, Federale Gerechtelijke Politie Gent en inhoudelijk coördinator nationale cursussen verhoortechnieken (corresp.: marc.bockstaele@skynet.be).
^b Onderzoeker en lesgever verhoor, Europees Bureau voor Fraudebestrijding (OLAF) (corresp.: tom.willems@ec.europa.eu)

1. Inleiding

De ‘*International Investigative Interviewing Research groep (iIIRG)*’, organiseerde van 4 tot 6 juli 2017 te Monterey (Californië) het 10de internationaal symposium over rechercheverhoortechnieken.

Heel interessant lijken de initiatieven van de iIIRG om een databestand aan te leggen van al wat (in het Engels?) gepubliceerd wordt inzake verhoor, te beginnen met het getuigenverhoor en later ook het verdachtenverhoor. Ook het ‘*What works?*’ project van de universiteit van Ohio, in samenwerking met de *High-value Interrogation Group (HIG)* over *best practices* inzake verhoortechnieken lijkt veelbelovend.

Zoals op elk symposium waren er ook dit jaar interessante en vernieuwende items, maar ook items die geen meerwaarde aanbrengen aan wat al algemeen gekend is bij Belgische praktijkverhoorders. We overlopen hierna een beperkt aantal onderzoeken en kaderen deze in wat daarover bij de Belgische politie al gekend is.

2. Verklaringen van kinderen

Verhoren van seksueel misbruikte kinderen worden in België erg professioneel uitgevoerd door daartoe opgeleide verhoorders, binnen een netwerk ‘videoverhoren van minderjarige slachtoffers en getuigen’. De aansturing daarvoor gebeurt door de dienst gedragswetenschappen van de federale gerechtelijke politie (GWSC).

Een rapport van de ‘*Royal commission into institutional responses to child sexual abuse*’, van GOODMAN-DELAHUNTY en anderen (2017), onderstreepte nog maar eens enkele kernpunten:

- een spoedig verhoor na de feiten vermindert de kans op vervorming;
- het eerste verhoor moet zo volledig mogelijk zijn;
- het verhoorlokaal moet vrij zijn van storende en stresserende factoren.

Een videoverhoor heeft een absolute meerwaarde. Een rechter kan het gedrag van de minderjarige zien wanneer die voor het eerst naar de politie gaat. De eerste onthulling, bij het beantwoorden van vragen, kan zeer overtuigend zijn. Daarom moeten videoverhoren van uitstekende kwaliteit zijn, zowel qua beeld als geluid. Gezichtsuitdrukkingen, lipbewegingen, richting van blik, (hand)gebaren en houdingen van de aanwezigen moeten duidelijk waarneembaar zijn.

In België gebeurt een ‘herverhoor’ van een minderjarige na een met reden omklede beslissing van de procureur des Konings of de onderzoeksrechter (Art. 98 Sv.). Het herhaald ondervraagd worden kan op zich een traumatische ervaring voor het kind inhouden (YUILLE et al., 1993; GEISELMAN et al., 1993; SPENCER & FLIN, 1990; JONES & McQUISTON, 1986). Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt ook dat een herverhoor onvermijdelijk inconsistenties met het eerste verhoor zal meebrengen en minder accuraat zal zijn (HOWIE et al., 2009; KRÄHENBÜHL et al.,

2009). Bij iedere nieuwe ondervraging bestaat het risico dat de herinnering aan werkelijke gebeurde feiten, als gevolg van beïnvloeding en contaminatie, wordt bijgekleurd (TUCKER et al., 1990), ongeacht onder welke vorm de vragen gesteld worden (KRÄHENBÜHL & BLADES, 2009).

Uit ander wetenschappelijk onderzoek blijkt dan weer dat introverte kinderen soms méér correcte informatie gaven over het seksueel misbruik bij het tweede of zelfs derde verhoor (LEANDER, 2010). Een herverhoor van minderjarigen moet zorgvuldig worden afgevoerd. Een element ter overweging is dat het niet houden van een tweede verhoor, sepot of vrijspraak zou kunnen meebrengen en daarmee de voortzetting van het seksueel misbruik kan betekenen (SOPPE, 1997).

WATERHOUSE et al. (2017) onderzochten of het waarnemen van een goed contact (rapport) tussen verhoorder en het kind, nepjuryleden beïnvloedde en of de perceptie van een waarnemer verschilt als hij naar twee afzonderlijke verhoren kijkt, dan wel naar één verhoor waarin een pauze van tien minuten voorkomt. Volgens hun resultaten zou het waarnemen van het opbouwen van een goed rapport, een observator beïnvloeden en herhaalde verhoren zouden niet per se een negatieve invloed hebben op de perceptie van waarnemers. Presentatie van verschillende delen van één verhoor kunnen een significant effect hebben op de directe perceptie van de observator, over het gedrag van het kind.

Alhoewel de onderzoekers besluiten dat de resultaten van hun onderzoek niet van aard zijn om in de gangbare praktijk wijzigingen aan te brengen, geeft dit toch aan dat er inzake verhoortechnieken geen zekerheden zijn.

Jonge kinderen hebben het moeilijk een vrij verhaal te vertellen over een gebeurtenis. In een poging hen te stimuleren zoveel mogelijk informatie te geven, kan men gebruik maken van neutrale ‘geïllustreerde geheugenkaarten’ (SAYWITZ & LAMPHEAR, 1989). Deze kaarten herinneren de kinderen eraan dat zij in volgende vijf specifieke categorieën van informatie verslag moeten doen:

- de situatie;
- de mensen;
- de handelingen;
- de gevolgen;
- de interne reacties.

Een andere mogelijkheid om de vrije herinnering van het kind uit te breiden en toch het risico van specifieke vragen te minimaliseren, is het gebruik van ‘neutrale visuele hulpmiddelen’, zoals voorgesteld door PALU en KASK (2017). Uit hun onderzoek blijkt dat het gebruik van een kleurpalet de nauwkeurigheid verhoogt. Voor tijdsaanwijzingen geven tekeningen van de vier seizoenen en de dagactiviteiten in een gezin, betere resultaten. Kinderen kunnen het tijdstip beoordelen waarop een evenement plaatsvond met behulp van de kennis van hun dagelijkse routine om het te koppelen aan de tijd van het evenement. De onderzoekers besluiten dat het gebruik van neutrale visuele hulpmiddelen de verstrekte informatie doet stijgen, maar het gebruik moet met zorg gebeuren om de nauwkeurigheid van informatie niet te verminderen.

Het geheugen kan men gemakkelijk misleiden. In tientallen experimenten bewees Elisabeth LOFTUS (1995) hoe suggestieve opmerkingen de herinnering aan een gebeurtenis kunnen doorkruisen en vervormen. De vele duizenden proefpersonen die haar filmpjes en diareeksen over diefstallen en verkeersongevallen bekeken, lieten zich door subtiele aanwijzingen achteraf overhalen een tasjesdief, krullende in plaats van sluike haren toe te schrijven of zich op de plaats van het delict een blauwe auto te herinneren in plaats van een groene (LOFTUS & KETCHAM, 1995). Vooral kinderen, maar ook mensen met een lage eigenwaarde (BAXTER et al., 2003) en minder intellectuele vermogens zijn vatbaar voor suggesties (KEBBELL et al., 2004).

Een verhoor zonder suggestieve vragen bestaat niet. Het is ook niet (wettelijk) verboden ze te stellen, maar een verhoorder moet er bijzonder voorzichtig mee omgaan. Soms zijn suggestieve vragen zelfs van belang, bijvoorbeeld wanneer de verhoorde bepaalde aspecten niet noemt die volgens de verhoorder op basis van achtergrondinformatie wel aan de orde hadden moeten komen.

Over het gevaar van suggestieve vragen, vooral aan kinderen, zijn honderden onderzoeken en artikels gepubliceerd. Voor een (niet volledig) overzicht daarvan zie BOCKSTAELE en DE CLERCQ (2014). Het onderzoek van PAVOUX en VERRIER (2017), met 64 kinderen van 6 jaar en 50 kinderen van 14 jaar brengt voor de praktijk geen meerwaarde aan wat daarover al gekend is.

3. HET COGNITIEF VERHOOR

Het cognitief interview (FISHER et al., 1987) is ontworpen om slachtoffers en getuigen gedetailleerd en volledig te verhoren. Het kan ook gebruikt worden voor het verhoor van daders van wie vermoed wordt dat zij geheugenverlies veinzen. Bij afwezigheid van specifieke organische factoren, zoals epilepsie, somnambulisme, zware alcoholvergiftiging of psychische stoornissen, moeten aanspraken op volledige amnesie of amnesie die gebeurtenissen omvat die tot het misdrijf leiden, uiterst sceptisch worden bekeken (MERCKELBACH & NIESTEN, 2014; EVANS et al., 2009).

BANKS en KONG (2017) brachten een *case-study* van een doodslag met een steekwapen, waarbij de dader aanvankelijk beweerde zich niets meer te herinneren over de tijd die hij doorbracht met zijn slachtoffer, omwille van zijn alcoholgebruik. Hij was laatst gezien met het slachtoffer en op zijn kledij was bloed van het slachtoffer. Een klinisch onderzoek bracht geen abnormaliteiten aan het licht, waarop hij gedetailleerd werd verhoord volgens de principes van het cognitief verhoor, vooral het herstellen van de context, geduld, goed contact maken met de verhoorde en het herhaald vragen naar details. In de beweerde periode van amnesie had hij 'eilandjes' van geheugen waarop de verhoorders doorvroegen.

HIRAMA et al. (2017) onderzochten de toepasbaarheid van het cognitief interview (CI) op telefonische gesprekken. Hun twee hypotheses: deelnemers die CI-instructies ontvangen, zouden meer correcte details en minder onjuiste details vertellen en ze zouden beter bestand zijn tegen misleidende vragen over het evenement, werden slechts gedeeltelijk ondersteund. De instructie 'vertel alles', is effectief tijdens een telefonisch gesprek.

TAYLOR et al. (2017) deden via een *mock-crime* (een autodiefstel) met 21 mannen en 37 vrouwen, een vergelijking tussen verklaringen van ooggetuigen in een *face-to-face* verhoor en via telefoon. Telefonische verklaringen waren minder volledig, terwijl de hoeveelheid incorrecte informatie en confabulatie tussen beide types van verklaringen weinig verschil gaf.

Telefonisch ingewonnen inlichtingen bij getuigen, waarin beperkte informatie wordt gevraagd over een gebeurtenis, waarvan doorgaans enkel een proces-verbaal van inlichtingen zal worden opgesteld, zijn oriënterende vragen waarop in België de Salduzwet niet van toepassing is. Wanneer wordt doorgevraagd over elementen van het misdrijf is de Salduzwet wel van toepassing. Het probleem bij 'telefonische verhoren' is het efficiënt kenbaar maken van de rechten van een getuige, en het 'kantelmoment' indien een getuige tijdens het telefonische gesprek eigenlijk een verdachte blijkt te zijn.

4. VERHOOR VAN GETUIGEN

Empathie is een interpersoonlijk fenomeen (HAKANSSON & MONTGOMERY, 2003; KEREM et al., 2001) en betekent een onmiddellijk gevoelsmatig 'begrip opbrengen' voor de gevoelens en percepties van anderen (OOMKES, 2000; KORSWAGEN, 1988; WOODWORTH & MARQUIS, 1959). Empathie is een absoluut onmisbaar ingrediënt om verhoren te doen, zeker bij slachtoffers van seksuele misdrijven. Het kunnen tonen van oprechte belangstelling voor de mens met behoud van een objectieve houding (WOODWORTH & MARQUIS, 1959), is niet eenvoudig. Sommige verhoorders zijn van nature empathisch (EDGAR, 2012), de ene heeft het, de andere minder of niet. Maar zoals alle communicatievaardigheden is empathie niet altijd en in alle verhoorsituaties efficiënt. Te ver gaande empathie is één van de factoren die onprofessionele relatieontwikkeling in de hand werkt, met minder objectieve verhoren als gevolg. Bij psychopaten is een empathische houding zelfs tegenaangewezen (BOCKSTAELE, 2016; SHEARER, 2005). Bovendien, met alleen het tonen van empathie komt men er niet, een degelijke verhoortechniek en het durven stellen van delicate vragen is een moeilijke oefening, maar noodzakelijk (OXBURGH et al., 2014). Dat geldt voor de toon, de bewoordingen en de begeleidende lichaamstaal die de verhoorder gebruikt. Er zijn elementen waarvoor het slachtoffer zich zo schaamt dat ze er de voorkeur aan geeft om ze te verzwijgen. Wanneer de ondervrager duidelijk maakt dat sommige vragen noodzakelijk zijn voor de juridische kwalificatie van het misdrijf, het opsporen van de dader en de bewijsvoering, volgt er zelden een weigering (ZUCKER, 2013).

De besluiten van een onderzoek van WEBSTER et al. (2017) bevestigen bovenstaande. Empathie is belangrijk bij het verhoren van slachtoffers van seksuele misdrijven, maar er is verder onderzoek nodig om meer inzicht te krijgen in de processen die betrokken zijn bij het verhoren van verkrachtingsslachtoffers. Verhoorkaders moeten gewijzigd kunnen worden onder psychologisch geïnformeerde begeleiding. Samenwerking tussen academici en praktijkmensen is de sleutel tot het verbeteren van de algehele effectiviteit van dergelijke verhoren.

Het (SAI)¹ *Self Administered Interview* (GAWRYLOWICZ et al., 2014; HOPE et al., 2011; GABBERT et al., 2009) is een formulier dat de getuige zo snel mogelijk na de feiten kan invullen en door het schrijven en tekenen slaat hij de gebeurtenis beter op in de hersenen, zelfs wanneer die (licht) gestresseerd is (KRUX et al., 2016). Wanneer hij aan de hand van zijn SAI formulier nadien een verklaring aflegt, zal hij bijna automatisch terugkeren in de mentale context en zo accurater en gedetailleerder over de feiten kunnen vertellen. Indien de getuige dan juist begeleid wordt door de ondervrager, duiken er minder fouten op die gewoonlijk voorkomen na tijdsverloop, vermenging met andere getuigenverklaringen of persberichten en suggesties van de ondervrager (GAWRYLOWICZ et al., 2014).

Bij gebruik past de instructie dat de getuige 'zonder hulp van anderen' de vragenlijst ter plaatse dient in te vullen en af te geven, maar zonder zicht op de Plaats Delict (PD). Aan de getuige wordt gezegd dat de mogelijkheid bestaat dat hij nadien kan uitgenodigd worden voor een getuigenverhoor. Waargenomen zaken blijven langer in het geheugen als een doel moet bereikt worden, bijvoorbeeld een nakend verhoor (HEDBERG & HIGGINS, 2011).

Als de persoon om één of andere reden niet onmiddellijk het formulier kan invullen, kan het hem meegegeven worden en later aan de politie overgemaakt. Als getuigen het formulier thuis invullen gaat er meer tijd verloren dan dat het op de PD gebeurt, maar toch beschermt het thuis invullen het geheugen beter en is het nog altijd sneller dan het geplande verhoor, dat misschien pas enkele dagen later kan gebeuren.

1 In Nederland noemt men dit 'Zelfreportage voor Getuigen', 'ZeG' (BOON, 2016). Voor meer uitleg over het gebruik van deze tool zie VERVAET (2013).

MACLEAN et al. (2017) onderzochten de toepasbaarheid van het SAI voor getuigen van arbeidsongevallen. Hun resultaten zijn ongeveer dezelfde als bij het waarnemen van criminele gebeurtenissen, dus nauwkeuriger en gedetailleerder dan de traditionele manier van verhoren. Net als bij verklaringen over criminele feiten is er ook vooringenomenheid over contextuele informatie en over de oorzaak van het ongeval.

Heel dikwijls zijn dronken verdachten, slachtoffers en getuigen, betrokken bij strafrechtelijke onderzoeken. Alcoholgebruik verlaagt de drempel voor agressief gedrag, vooral in seksueel gerelateerde misdrijven (LORENZ & ULLMAN, 2016; ABBEY et al., 2004). Maar liefst twee derde van alle geweldplegers blijkt onder invloed van alcohol ten tijde van het delict (EVANS et al., 2009), vooral geschil-gerelateerd geweld (FELSON & STAFF, 2010). Er is in België geen wettelijke bepaling of regelgeving die verbiedt een 'dronken persoon' te verhoren (BOCKSTAELE, 2012). Het is niet zo dat verdachten, van dikwijls zware misdrijven, pas zouden mogen verhoord worden als zij hun roes hebben uitgeslagen (SANTILA et al., 1999). Er bestaan geen *best practices* of pasklare procedures om personen onder invloed van alcohol te verhoren (PALMER et al., 2013; EVANS et al., 2009).

Zowel op het vlak van de bewijsvoering als op het vlak van de 'loyaliteitsvereiste'², is het niet aangewezen verhoren af te nemen van personen die 'kennelijk' een verminderde zelfcontrole hebben. De advocaat kan voorafgaandelijk aan het verhoor opwerpen dat zijn cliënt onder invloed is van alcohol of drugs, en beoordelen of die toestand hem toelaat om de betekenis van de vragen of zijn eigen antwoorden te begrijpen (VAN PUYENBROECK, 2011). Maar het is uiteindelijk de verhoorder, eventueel na overleg met de behandelend magistraat, die zal beslissen of het verhoor zal doorgaan.

Een laboratoriumonderzoek van HAGSAND et al. (2017) ging na of personen onder invloed van alcohol méér geneigd zijn fout gedrag van zichzelf of van anderen te melden. Dat bleek niet het geval. De onderzoekers gaven aan dat hun resultaten niet kunnen gegeneraliseerd worden naar reële verhoren omdat de 'bekentenissen' niet over misdrijven gingen en ze niet gedaan werden aan wetshandhavers. Niettemin zullen zij verder onderzoek doen naar deze toch wel interessante piste, waar in de praktijk nood aan is, meer bepaald: of alcoholintoxicatie van invloed is om te bekennen, een invloed heeft op het begrijpen van meegeerde rechten, op het vermogen om overtuigend te liegen en op de geloofwaardigheidsbeoordelingen van waarnemers.

Een onderzoek dat zeker een meerwaarde biedt voor de praktijk is een survey die WHEELER et al. (2017) deden bij 47 politieambtenaren met gemiddeld 15 jaar dienst, waarvan 55% rechercheurs en 32% bij de interventiepolitie, over hun ervaringen met het verhoor van getuigen en slachtoffers die geen verklaringen willen afleggen. De waargenomen redenen zijn: wantrouwen van de politie, omdat het misdrijf niet zwaar genoeg is, uit angst voor represailles, omdat ze zelf een bendelid zijn, of gewoon omdat ze niet willen betrokken geraken bij een incident. Volgens dit onderzoek zijn voor het verkrijgen van informatie volgende aandachtspunten van belang:

- uitzoeken of er andere problemen zijn die het gedrag beïnvloeden, bv. familie of gemeenschap, en nagaan of men hen ondersteuning kan bieden rond die zaken door ze bijvoorbeeld in contact te brengen met de juiste personen of instanties;
- met familieleden praten, vooral de moeder indien het om minderjarigen gaat, om informatie te krijgen en om aan vertrouwen te winnen;
- ambtenaren inschakelen die reeds 'rapport' hebben opgebouwd;

2 Artikel 28bis §3, in fine Sv. voor het opsporingsonderzoek en artikel 56 §1, 1^e lid Sv. voor het gerechtelijk onderzoek.

- met de getuige aan de telefoon spreken of op een neutrale plaats. Sommige getuigen willen niet in aanwezigheid van een politieman gezien worden;
- hen aanspreken op hun niveau met hun taal, niet als een politieagent, wel doorsnee burger. Geen zakelijke kleding of uniform;
- laten zien dat men echt probeert te helpen, door beloftes waar te maken en zich in te leven in hun ervaringen;
- de rechtsgang goed uitleggen inclusief de opties die voor hen beschikbaar zijn;
- interesse tonen in de jongerenproblematiek, zoals hun woonwijk, muziek, sport, enz.;
- niet alleen interesse tonen in het incident, ook persoonlijke vragen stellen;
- duidelijk maken dat het zonder hun steun waarschijnlijk terug zal gebeuren.

Het onderzoek besluit dat 'zwijgende getuigen' vaak voorkomen, ter gelegenheid van diverse misdrijven, dat over het verhoor ervan amper wetenschappelijk onderzoek gebeurde en dat in de psychologische literatuur dat item niet aan bod komt. Er is op het terrein weinig consensus wat er kan worden gedaan, alhoewel een op 'rapport' gebaseerde benadering de voorkeur heeft. Verder wetenschappelijk onderzoek over dit item is absoluut noodzakelijk.

5. VERHOOR VAN VERDACHTEN

Een rapport van de *High-value Detainee Interrogation group* (HIG) van 26 augustus 2016, vat heel goed de bestaande efficiënte verhoortechnieken samen. De HIG werd in 2009 opgericht om terroristen beter te kunnen ondervragen. De HIG verdedigt terecht het uitgangspunt dat een ondervraging in belangrijke zaken een geïndividualiseerde, flexibele, op een goed contact gebaseerde benadering vereist. Het rapport bevat volgende krachtlijnen:

1. Verhoren is teamwerk. De samenstelling van een verhoorteam varieert volgens de unieke omstandigheden rond elke ondervraging. Idealiter bestaat het team uit een teamleider, ondervragers en getrainde waarnemers. Een of twee ondervragers communiceren met de gedetineerde en de andere leden van het team observeren en geven feedback over de interactie. Observatoren buiten het verhoorlokaal zijn over het algemeen effectiever in het volgen van het gedrag van de ondervraagde dan de ondervrager.
2. Een goede voorbereiding in functie van de voorhanden zijnde feiten en informatie. Naarmate het verhoor vordert, stelt het team zijn doelstellingen waar nodig bij, omdat er meer kans is op het uitwerken van informatie die de verdachte geeft, dan blijvend te focussen op de informatie die het team zou willen verkrijgen.
3. Aandacht voor het inzetten van de 'juiste' verhoorder voor een bepaald verhoor, waarbij vooral de eerste indruk en de eerste uitspraken van de verhoorder verzorgd worden. Het uiterlijk van de ondervrager, diens taal enz., zet de toon voor de rest van de interactie.
4. Het instellen en opbouwen van 'rapport', een goede werkrelatie, wordt algemeen aanvaard als het belangrijkste onderdeel van een succesvolle ondervraging. Dat kan gebeuren door empathie te tonen, aandacht te geven aan de behoeften en motivaties van de verdachte en hem een marge van actieve participatie (*sense of agency* en *autonomy*) en controle (*sense of control*) te geven in de interactie. Middels parafaseren kan de ondervrager de verhoorde terug bij het onderwerp brengen.
5. Actieve luistervaardigheden staan centraal en moeten er voor zorgen dat de verdachte meer praat dan de verhoorder. Het nut van de 'trechtermethode', beginnen met open vragen en geleidelijk veranderen naar verhelderende vragen, wordt hier ook aanbevolen.
6. Alvorens bewijzen in te brengen moet de verdachte eerst gedetailleerd uitleg geven over een bepaald item. Nadien moet de verhoorder een bewijs in vage termen introduceren, bijvoorbeeld: *"Je vertelde me dat je die dag thuisbleef. Maar je werd in de stad gezien."* De ondervrager vraagt daarover uitleg om vervolgens het bewijsmateriaal of de informatie

met een grotere precisie in te brengen. Bijvoorbeeld: “*We hebben beelden van bewakingscamera’s van die dag die aantonen dat je op locatie A was.*”

7. De ondervrager moet de herinneringen van de verhoorde faciliteren o.m. door hem in mentaal te laten terugkeren naar het betreffende evenement en na te denken over wat hij of zij ervaart met betrekking tot zijn of haar zintuigen, inclusief zicht, geluid, geur, aanraking en smaak.
8. Voor wat leugendetectie betreft zet men in op verbale aanwijzingen van bedrog, vooral verifieerbare details en spontane correcties in het verhaal van de gedetineerde. Het maken van een schets tijdens het geven van de uitleg, bij de Belgische politie al decennia gekend (LOUWAGE, 1943), wordt sterk aanbevolen. Voor een waarheidsgetrouwe verdachte levert dit meer informatie op, terwijl dit voor een misleidende verdachte veel inspanningen kost en ‘leksignalen’ oplevert. Ook onverwachte vragen helpen bij het identificeren van misleiding. Planningsvragen en ruimtelijke vragen vallen in deze categorie.
9. Een verhoor wordt zorgvuldig afgesloten om te zorgen dat de verdachte achterblijft met het gevoel dat toekomstige contacten een positieve ervaring zullen zijn.

6. EEN SPECIFIEKE VERHOORAANPAK IN FINANCIËEL-ECONOMISCHE ONDERZOEKEN

Tom WILLEMS (2017) stelde de resultaten voor van zijn onderzoek naar een mogelijke verhooraanpak van verdachten in financieel-economische onderzoeken. Het is een door zijn dienst gesteund pilootproject, maar geen standaard OLAF-verhoorpraktijk. Moderne interview-modellen, zoals het PEACE-model³ in de UK ingevoerd in 1992, hebben wetenschappelijk en empirisch ondersteunde verhoorpraktijken geïntroduceerd, maar besteden minder aandacht aan de eigenheden van dergelijke verhoren. Het gaat doorgaans om het verhoor van intelligente en goed-opgeleide verdachten (KABKI, 2014), die op het einde van het onderzoek worden ondervraagd in een complexe materie waarin de verantwoordelijkheden vaak gefragmenteerd zijn (VAN DEN BERG, 2002). Meer dan over de identificatie van de dader en informatiegaring over de materialiteit van de feiten, leidt de actieve bijstand van advocaten er vaak tot een strategisch steekspel van beïnvloeding en onderhandeling over het bevestigen of ontkrachten van het verzamelde bewijs en het moreel bestanddeel van het misdrijf (VANDERHALLEN et al., 2014; GRANHAG et al., 2015). De verhoorders zijn daar niet steeds voor getraind. Nochtans wordt van speurders verwacht dat ze al hun professionele kennis en handigheid aanwenden om vooruitgang te boeken in hun onderzoek en resultaat te behalen (HUTSEBAUT, 1999; GOOSSENS, 2006). Ze moeten zich daarbij steunen op wetenschappelijk onderbouwde technieken (SWANNER et al., 2016).

In wat soms de ‘wetenschap van de keuze’ wordt genoemd, hebben cognitief en sociaal psychologen diverse mechanismen aangetoond van *dual processing* (voor een overzicht: FRANKISCH & EVANS, 2009). Daarmee wordt verwezen naar twee onderscheiden denkprocessen die mensen gebruiken voor het uitvoeren van een welbepaalde taak. Een eerste systeem (*‘intuitive system’* of nog *‘System 1’*) levert snelle, emotioneel gekleurde en vaak automatische beslissingen op. Het werkt met heuristieken, vuistregels (e.g. ‘een dure aankoop verzekert goede kwaliteit’) die vaak leiden tot een snel en goed resultaat, maar soms tegengesteld zijn aan de uitkomst indien langer en dieper zou zijn nagedacht. Dit laatste vergt de inzet van ons tweede systeem van informatieverwerking en beslissing (*‘reflective system’* of *‘System 2’*), dat traag en afwegend werkt en verantwoordelijk is voor onze bewuste en rationele

3 PEACE staat voor Planning and preparation, Engage and explain, Account clarification and challenge, Closure, Evaluation. Het model werd recent door de VN aanbevolen als beste voorbeeld van een op informatiegaring (i.t.t. bekentenis) gerichte en ethische verhooraanpak en basis voor een universeel verhoorprotocol (zie: <https://daccess-ods.un.org/TMP/3554933.07113647.html>).

beslissingen. Veel bevindingen over hoe mensen kiezen en beslissen zijn terug te voeren op de wisselwerking tussen die twee systemen van informatieverwerking, waarbij niet eenduidig kan worden gesteld dat het ene of andere leidt tot betere beslissingen (KAHNEMAN, 2011; GIGERENZER, 2007).

Terwijl deze wetenschappelijke inzichten over hoe mensen beslissen ondertussen ruime toepassing vinden in beleid (THALER & SUNSTEIN, 2009; ALLEMANO & SIBONY, 2015) en opgepikt werden in de inlichtingengemeenschap (HEUER, 1999; EVANS et al., 2010), kreeg het mogelijke gebruik ervan in strafonderzoeken minder aandacht. Sommige auteurs wezen op het gevaar van heuristiek denken door onderzoekers (MEISSNER & KASSIN, 2004; LEO & DAVIS, 2010; RASSIN, 2014) en anderen integreerden sommige inzichten in de aanpak van crisisonderhandelingen (GIEBELS & NOELANDERS, 2004). Het strategische en tactisch potentieel van deze inzichten voor verhoor lijkt tot voor kort nauwelijks of niet te zijn onderzocht.

Over de relevantie van deze kennis bij verhoren lijkt nochtans weinig discussie te kunnen bestaan. Het verhoor is een opeenvolging van beslissingsmomenten (voor de verhoorde persoon en de verhoorder) waarbij “*many individual, social, emotional and situational factors interact*” (DESLAURIERS-VARIN et al., 2011: 24). Al deze factoren zijn gebaseerd op, of hebben een impact op, de cognitieve processen van Systeem 1 of Systeem 2, naargelang het geval. Ieder professioneel verhoorder zou dan ook geïnteresseerd moeten zijn om te begrijpen hoe dit ontdubbelde denkproces appelleert aan onder meer onbewuste invloeden van de omgeving, de interpretatie van een bepaalde vraagstelling, de perceptie van bewijs of nog het ontstaan van ‘rapport’. Recente wetgevende ontwikkelingen lijken alleen maar bij te dragen tot de relevantie van deze kennis in de nationale en internationale strijd tegen financieel-economische criminaliteit.⁴

Enige terughoudendheid is allicht toe te schrijven aan vragen over efficiëntie en bezorgdheden over ethiek. De mate waarin de resultaten van experimenteel (laboratorium) onderzoek over hoe mensen kiezen en beslissen, kunnen gegeneraliseerd worden naar de concrete werkelijkheid van het verhoor is voer voor discussie. Voor de rechter bestaat de ‘gemiddelde’ verdachte niet (BOCKSTAELE, 2015). De voorspellende waarde van gedragsinzichten ten aanzien van een verhoor moet dan ook met enige omzichtigheid worden gehanteerd. Eerste experimenteel onderzoek over het gebruik van sommige van deze inzichten bij verhoor toont de efficiëntie ervan aan (DAWSON et al., 2015; KEEPING, 2016; DAVIS et al., 2016), maar vraagt om bevestiging in het labo en (vooral) de praktijk.

Ook de ethische bezorgdheden zijn onderkend. Het verhoor moet fair zijn en nooit uitsluitend gericht op het verkrijgen van een bekentenis (VAN AMELSVOORT, 2017). Beïnvloeding (VAN PUYENBROECK, 2011), overtuiging en zelfs onderhandeling (SHEPHERD & GRIFFITHS, 2013) spelen een rol en de speurders mogen daarbij al hun communicatievaardigheden gebruiken (GOOSSENS & HUTSEBAUT, 2011). Er mag evenwel geen ongeoorloofde druk worden uitgeoefend en het zwijgrecht en de verklaringenvrijheid van de verhoorde persoon moet steeds worden gevrijwaard. De vraag waar het aanbieden van een verhoor met een op wetenschappelijke inzichten gebaseerde *choice architecture* zich op dit snijvlak bevindt, verdient voorzichtige en zorgvuldige afwegingen.

De presentatie van een vertaling van die inzichten naar een concrete verhoorsituatie was een uitnodiging daartoe, die door de deelnemers aan de conferentie met interesse werd onthaald, en uitnodigde tot verder wetenschappelijk onderzoek.

4 Zie het nieuwe artikel 216 Sv. en de oprichting van het Europees Openbaar Ministerie per Verordening 2017/1937 van 12 oktober 2017.

7. OPLEIDING & TRAINING

Mede onder invloed van rechtspsychologisch experimenteel onderzoek stijgt de druk naar regelzucht, naar 'blauwdruk-denken'. Verhoortechnieken zouden moeten vastgelegd worden in procedures, wetten en protocollen. Dat helpt niet, want steeds zullen er dingen verkeerd gaan, met nog meer regels en procedures als gevolg. Veel regels ontslaan mensen van zelf nadenken, terwijl er niet meer regels nodig zijn, maar meer 'gezond verstand' en vertrouwen in het zelf-oplossend vermogen van verhoorders (SIEMERINK & VAN DER LAAN, 2016; NIEROP, 2005). In de opleidingen verhoortechnieken moeten een aantal 'kernbegrippen' aangeleerd worden, een cognitieve structuur gecreëerd, om de verhoorder toe te laten met zijn eigen competenties zelf de interactie te sturen (KELLY et al., 2013; FISCHER, 1975). Een verhoorder voert de interactie meestal op grond van vuistregels (heuristieken) en zijn intuïtie, die toeneemt met de leeftijd en tamelijk stabiel is in de tijd (MICHALKIEWICZ & ERDFELDER, 2016). Heuristieken stellen ons in staat om problemen op een snelle, efficiënte manier te analyseren en op te lossen, tegen de prijs van incidentele fouten (RASSIN, 2017). Intuïtie is de condensatie van zeer omvangrijke vroegere analytische ervaring; ze is verdichte uitgekristalliseerde analyse (GOLDBERG, 2010). Als een verhoorder zich bewust interactiemechanismen eigen maakt, zal hij in verhoren onbewust vlug de juiste beslissingen nemen (HAM & VAN DEN BOS, 2011; HAM et al., 2009). Goede verhoorders zijn vooral *flexibel*, ook als zij gebonden zijn aan rigide procedures. Ze zijn bekwaam om hun verhoorstijl aan te passen aan de verhoorde en de omstandigheden van de zaak (SHEARER, 2005; BALDWIN, 1992).

De correlatie tussen de training en het optreden als verhoorder is eerder laag (POWEL, 2002; BALDWIN, 1992). Zo bleek bijvoorbeeld uit een onderzoek dat één maand na de opleiding over het stellen van vragen, al veel minder open vragen werden gesteld (LAMB, 2016; SMITH et al, 2009). Volgens VAN AMELSVOORT & RISPENS (2017) verslechteren vaardigheden die geleerd zijn tijdens een (verhoor)training in de praktijk wanneer er geen feedback of opvolging plaatsvindt in welke vorm dan ook.

Onderzoeken over de impact van training voor eerstelijns politieagenten, zoals dit van TKACUKOVA et al. (2017) kunnen misschien wel nuttige theoretische inzichten opleveren, maar wetende dat er in België jaarlijks een paar duizend politieagenten instromen, dat zij na hun opleiding elk tientallen tot honderden verhoren zullen afnemen, blijft de vraag hoe hun individuele opvolging en voortgang te operationaliseren is.

REFERENTIES

- ABBEY, A., ZAWACKI, T., BUCK, P.O., CLINTON, A.M., & MCAUSLAN, P. (2004). Sexual assault and alcohol consumption: What do we know about their relationship and what types of research are still needed? *Aggression and Violent Behavior, 9*, 271-303.
- ALEMANN, A., & SIBONY A.-L. (2015). *Nudge and the law, a European perspective*. Oxford: Hart Publishers.
- BALDWIN, J. (1992). Videotaping police interviews with suspects – an evaluation. *Police Research Series, paper no. 1*. London: Home office police department.
- BANKS, G., & KONG, P. (2017). "I can't recall, no really, I honestly can't recall". *The use of Cognitive Interviewing to address a question of fitness that instead became a conviction of murder*. Monterey: Symposium verhoortechnieken.
- BAXTER, J.S., JACKSON, M., & BAIN, S.A. (2003). Interrogative suggestibility: interactions between interviewees' self-esteem and interviewer style. *Personality and Individual Differences, 35*, 1285-1292.
- BOCKSTAELLE, M. (2012). Verhoren van 'dronken' personen. *Panopticon, 33*(1), 154-159.

- BOCKSTAELE, M., & DECLERCQ, B. (2014). *Verhoren van minderjarigen en kwetsbare volwassenen*. Antwerpen: Maklu.
- BOCKSTAELE, M. (2015). Over 'het gezag' van (rechts)psychologen in verband met verhoren. In P. PONSAAERS & M. BOCKSTAELE (Eds.), *Salduz plus, Aandachtspunten bij de implementatie van de EU-richtlijn 2013/48* (pp. 111-131). Antwerpen: Maklu.
- BOCKSTAELE, M. (2016). *Verhoren van psychopaten*. Brussel: Politeia.
- BOON, R. (2016). Politielint om geheugensporen. *Blauw*, 2, 18-21.
- DAVIS, D., SOREF, A., GUILLERMO VILLALOBOS, J., & MIKULINER, M. (2016). Priming states of mind can affect disclosure of threatening self-information: Effects of self-affirmation, mortality salience, and attachment orientations. *Law and Human Behaviour*, 40, 351-361.
- DAWSON, E., HARTWIG, M., & BRIMBAL, L. (2015). Interviewing to elicit information: Using priming to promote disclosure. *Law and Human Behavior*, 39(5), 443-450.
- DESLAURIERS-VARIN, N., LUSSIER, P., & ST-YVES, M. (2011). Confessing their crime: factors influencing the offender's decisions to confess to the police. *Justice quarterly*, 28, 113-153.
- EDGAR, C., MCRORIE, M., & SNEDDON, I. (2012). Emotional intelligence, personality and the decoding of non-verbal expressions of emotion. *Personality and Individual Differences*, 52, 295-300.
- EVANS, C., MEZEY, G., & EHLERS, A. (2009). Amnesia for violent crime among young offenders. *Journal of Forensic Psychiatry and Psychology*, 20(1), 85-106.
- EVANS, J.R., SCHREIBER-COMPO, N., & RUSSANO, M.B. (2009). Intoxicated witnesses and suspects: procedures and prevalence according to law enforcement. *Psychology, Public Policy, and Law*, 15(3), 194-221.
- EVANS, J.R., MEISSNER, C.A., BRANDON, S.E., RUSSANO, M.B., & KLEINMAN, S.M. (2010). Criminal versus HUMINT interrogations: the importance of psychological science to improving interrogative practice. *Journal of Psychiatry and Law*, 38(1-2), 215-249.
- FELSON, R.B., & STAFF, J. (2010). The effects of alcohol intoxication on violent versus other offending. *Criminal Justice and Behavior*, 37(12), 1343-1360.
- FISCHER, J. (1975). *Die polizeiliche Vernehmung*. Wiesbaden: Herausgeber Bundeskriminalamt.
- FISHER, R.P., GEISELMAN, R.E., RAYMOND, D.S., JURKEVICH, L.M., & WARHAFTIG, M.L. (1987). Enhancing enhanced eyewitness memory: refining the cognitive interview. *Journal of Police Science and Administration*, 15, 291-297.
- FRANKISH, K., & EVANS, J.S. (2009). The duality of mind: An historical perspective. In J. EVANS & K. FRANKISH (Eds.), *In two minds: Dual processes and beyond* (pp. 1-32). Oxford: Oxford University Press.
- GABBERT, F., HOPE, L., & FISHER, R.P. (2009). Protecting eyewitness evidence: examining the efficacy of a self-administered interview tool. *Law and Human Behavior*, 33, 298-307.
- GAWRYLOWICZ, J., MEMON, A., & SCOBORIA, A. (2014). Equipping witnesses with transferable skills: The self-administered interview. *Psychology, Crime & Law*, 20(4), 315-325.
- GEISELMAN, R.E., SAYWITZ, K.J., & BORNSTEIN, G.K. (1993). Effects of cognitive questioning techniques on children's recall performance. In G.S. GOODMAN & B.L. BOTTOMS (Eds.), *Child victims, child witnesses* (pp. 71-94). New York: Guilford Press.
- GIEBELS, E., & NOELANDERS, S. (2004). *Crisis negotiations: a multiparty perspective*. Groningen: Universal Press.
- GIGERENZER, G. (2007). *Gut feelings: short cuts to better decision making*. London: Penguin Books.
- GOLDBERG, E. (2010). *De wijsheid paradox*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- GOODMAN-DELAHUNTY, J., MARTSCHUK, N., POWELL, M., & WESTERA, N. (2017). *Pre-recorded police interviews of vulnerable witnesses as evidence-in-chief: A review of their features and uses at trial*. Monterey: Symposium verhoortechnieken.

- GOOSSENS, F. (2006). *Politiebevoegdheden en mensenrechten in België. Een rechtsvergelijkend en internationaal onderzoek*. Doctoraal proefschrift. Leuven: KU Leuven.
- GOOSSENS, F., & HUTSEBAUT, F. (2011). Het begrip 'ongoorloofde druk of dwang in artikel 4 van de 'Salduzwet'. Een duiding vanuit de Straatsburgse jurisprudentie en de Belgische rechtspraak en rechtsleer. In M. BOCKSTAELE, E. DEVROE & P. PONSAAERS (Eds.), *Salduz-Bijstand van advocaten bij verhoren* (pp. 167-194). Antwerpen: Maklu.
- GRANHAG, P.A., HARTWIG, M., GIOLLA, E. M., & CLEMENS, F. (2015). Suspects' verbal counter-interrogation strategies. In P.A. GRANHAG, A. VRIJ & B. VERSCHUERE (Eds.), *Detecting deception: current challenges and cognitive Approaches* (pp. 293-313). Chichester: Wiley.
- HAGSAND, A., EVANS, J., SCHREIBER-COMPO, N., RODRIGUEZ, Z., & DOMINGUEZ, J. (2017). *In vino veritas: Alcohol intoxicated persons' willingness to report unethical or criminal behavior carried out by themselves or others*. Monterey: Symposium verhoortechnieken.
- HAKANSSON, J., & MONTGOMERY, H. (2003). Empathy as an interpersonal phenomenon. *Journal of Social and Personal Relationships*, 20(3), 267-284.
- HAM, J., & VAN DEN BOS, K. (2011). On unconscious and conscious thought and the accuracy of implicit and explicit judgments. *Social Cognition*, 29(6), 648-667.
- HAM, J., VAN DEN BOS, K., & VAN DOORN, E.A. (2009). Lady justice thinks unconsciously: unconscious thought can lead to more accurate justice judgments. *Social Cognition*, 27(4), 509-521.
- HEDBERG, P.H., & HIGGINS, E.T. (2001). What remains on your mind after you are done? Flexible regulation of knowledge accessibility. *Journal of Experimental Social Psychology*, 47, 882-890.
- HEUER, R.J. (1999). *Psychology of intelligence analysis*. Langley: CIA.
- HIRAMA, K., YOKOTA, K., WACHI, T., OTSUKA, Y., & WATANABE, K. (2017). *The applicability of cognitive interview instructions via telephone-based interviews*. Monterey: Symposium verhoortechnieken.
- HOPE, L., GABBERT, F., & FISHER, R.P. (2011). From laboratory to the street: Capturing witness memory using the self-administered interview. *Legal and Criminological Psychology*, 16, 211-226.
- HOWIE, P., KURUKULASURIYA, N., NASH, L., & MARSH, A. (2009). Inconsistencies in children's recall of witnessed events: The role of age, question format and perceived reason for question repetition. *Legal and Criminological Psychology*, 14, 311-329.
- HUTSEBAUT, F. (1999). Het wettelijk en jurisprudentieel kader inzake het politieverhoor. *Het politieverhoor*. Kessel-Lo: Politeia (CPS).
- JONES, D.P.H., & MCQUISTON, M. (1986). *Interviewing the sexually abused child* (2° ed). Denver: The C. Henry Kempe National Center for the Prevention and Treatment of Child Abuse and Neglect.
- KABKI, A. (2014). *Fraude ontrafeld: een studie naar de werkwijzen en drijfveren van fraudeurs*. Den Haag: Boom/Lemma.
- KAHNEMAN, D. (2011). *Thinking, fast and slow*. New York, Farrar: Straus and Giroux.
- KEBBELL, M.R., HATTON, C., & JOHNSON, S.D. (2004). Witnesses with intellectual disabilities in court: What questions are asked and what influence do they have? *Legal and Criminological Psychology*, 9, 23-35.
- KEEPING, Z. (2016). *The effect of social influence tactics on information provision in witness interviews*. Masters thesis. Newfoundland: Memorial University of Newfoundland. Verkregen op 18 april 2018, via <http://research.library.mun.ca/12421/>.
- KELLY, C.E., MILLER, J.C., REDLICH, A.D., & KLEINMAN, S.M. (2013). A taxonomy of interrogation methods. *Psychology, Crime & Law*, 19(2), 165-178.
- KEREM, E., FISHMAN, N., & JOSSELSOON, R. (2001). The experience of empathy in everyday relationships: Cognitive and affective elements. *Journal of Social and Personal Relationships*, 18(5), 709-729.

- KORSWAGEN, C.J.J. (1988). *Drieluik mondelinge communicatie (deel 2)*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- KRÄHENBÜHL, S., BLADES, M., & EISER, C. (2009). The effect of repeated questioning on children's accuracy and consistency in eyewitness testimony. *Legal and Criminological Psychology*, 14, 263-278.
- KRÄHENBÜHL, S.J., & BLADES, M. (2009). Does the form of question repetition have an effect on children's recall accuracy and consistency? *International Journal of Police Science and Management*, 11(4), 460-475.
- KRIX, A.C., SAUERLAND, M., RAYMAEKERS, L.H.C., MEMON, A., QUAEDEFLIEG, C.W.E.M., & SMEETS, T. (2016). Eyewitness evidence obtained with the self-administered interview is unaffected by stress. *Applied Cognitive Psychology*, 30, 103-112.
- LAMB, M.E. (2016). Difficulties translating research on forensic interview practices to practitioners: Finding water, leading horses, but can we get them to drink? *American Psychologist*, 71(8), 710-718.
- LEANDER, L. (2010). Police interviews with child sexual abuse victims: Patterns of reporting, avoidance and denial. *Child Abuse & Neglect*, 34, 192-205.
- LEO, R.A., & DAVIS, D. (2010). From false confession to wrongful conviction: Seven psychological processes. *Journal of Psychiatry & Law*, 38, 9-56.
- LOFTUS, E. & KETCHAM, K. (1995). *Graven in het geheugen*. Antwerpen: Uitgeverij Veen.
- LORENZ, K. & ULLMAN, S. E. (2016). Alcohol and sexual assault victimization: Research findings and future directions. *Aggression and Violent Behavior*, 31, 82-94.
- LOUWAGE, F.E. (1943). *Techniek en tactiek bij de criminele politie*. Nijmegen: Anneessens.
- MACLEAN, C., GABBERT, F., & HOPE, L. (2017). *The self-administered witness interview tool (SAW-ITTM): Enhancing witness recall of adverse industrial events*. Monterey: Symposium verhoortechnieken.
- MEISSNER, C.A., & KASSIN, S.M. (2004). You're guilty, so just confess! Cognitive and behavioural confirmation biases in the interrogation room. In G.D. LASSITER (Ed.), *Interrogations, confessions and entrapment* (85-106). New York: Springer.
- MERCKELBACH, H., & NIESTEN, I. (2014). Prestatie onder kans: de 'smoking gun' van veinzen. *Tijdschrift voor Klinische Psychologie*, 44(4), 243-249.
- MICHALKIEWICZ, M., & ERDFELDER, E. (2016). Individual differences in use of the recognition heuristic are stable across time, choice objects, domains, and presentation formats. *Memory & Cognition*, 44, 454-468.
- NIEROP, N. (2005). Het verdachtenverhoor in Nederland. Wat wordt verhoorders geleerd? *Nederlands Juristenblad*, 17, 887-890.
- OOMKES, F. (2000). *Communicatieleer*. Meppel: Boom.
- OSBURGH, G., OST, J., MORRIS, P., & CHERRYMAN, J. (2014). The impact of question type and empathy on police interviews with suspects of homicide, filicide and child sexual abuse. *Psychiatry, Psychology and Law*, 21(6), 903-917.
- PALMER, F.T., FLOWE, H.D., TAKARANGI, M.K.T., & HUMPHRIES, J.E. (2013). Intoxicated witnesses and suspects: An archival analysis of their involvement in criminal case processing. *Law and Human Behavior*, 37(1), 54-59.
- PALU, A., & KASK, K. (2017). *Improving or hindering? The effect of using neutral visual aids in interviewing child eyewitnesses*. Monterey: Symposium verhoortechnieken.
- PAYOUX, M., & VERRIER, N. (2017). *Suggestibility or suggestibilities? Impact on memory*. Monterey: Symposium verhoortechnieken.
- POWEL, M. (2002). Specialist training in investigative and evidential interviewing: Is it having any effect on the behaviour of professionals in the field? *Psychiatry, Psychology and Law*, 9(1), 44-55.

- RASSIN, E. (2014). Tunnelvisie in het opsporingsonderzoek. In R. SCHELLINGEN & N. SCHOLTEN (Eds.), *Het verdachtenverhoor: meer dan het stellen van vragen* (pp. 41-55). Mechelen: Wolters Kluwer.
- RASSIN, E. (2017). Heuristieken. In P.J. VAN KOPPEN, J.W. DE KEIJSER, R. HORSELENBERG & M. JELICIC (Eds.), *Routes van het recht. Over de rechtspsychologie* (pp. 397-412). Den Haag: Boom.
- SANTTILA, P., EKHOLM, M., & NIEMI, P. (1999). The effects of alcohol on interrogative suggestibility: The role of state-anxiety and mood states as mediating factors. *Legal and Criminological Psychology, 4*, 1-13.
- SAYWITZ, K., & LAMPHEAR, V. (1989). *Preparing child witnesses for pretrial interviews and testimony*. Paper presented at the American Psychological Association Annual Conference, New Orleans, augustus.
- SHEARER, R. (2005). *Interviewing: theories, techniques and practices*. Upper Saddle River: Pearson Education.
- SHEPHERD, E., & GRIFFITHS, A. (2013). *Investigative interviewing – the conversation management approach*. Oxford: Oxford University Press.
- SIEMERINK, L., & VAN DER LAAN, P.H. (2016). Het opsporingsonderzoek in moord- en doodslagzaken met minderjarige verdachten. *Tijdschrift voor de Politie, 4*, 26-31.
- SMITH, R.M., POWELL, M.B., & LUM, J. (2009). The relationship between job status, interviewing experience, gender, and police officers' adherence to open-ended questions. *Legal and Criminological Psychology, 14*, 51-63.
- SOPPE, H.J.G. (1997). Het verhoren van kinderen in zedenzaken. In P.J. VAN KOPPEN, D.J. HESSING & H.F.M. CROMBAG (Eds.), *Het hart van de zaak*. Deventer: Gouda Quint.
- SPENCER, J.R. & FLIN, R. (1990). *The evidence of children: The law and the psychology*. London: Blackstone Press Limited.
- SWANNER, J.K., MEISSNER, C.A., ATKINSON, D.J. & DIANISKA, R.E. (2016). Developing diagnostic, evidence-based approaches to interrogation. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition, 5*(3), 295-301.
- TAYLOR, D., DANDO, C., GIBBS, K., & JAGIELKA, A. (2017). *A comparison of eyewitness retrieval in face-to-face, telephone, and remote avatar-mediated interviews*. Monterey: Symposium verhoortechnieken.
- THALER R.H., & SUNSTEIN C.R. (2009). *Nudge: Improving decisions about health, wealth and happiness*. London: Penguin books.
- TKACUKOVA, T., GEE, M., GABBERT, F., WRIGHT, G., & HOPE, L. (2017). *Corpus linguistics as a tool for investigating impact of training for frontline police officers: The PEACE-compliant 'Structured Interview Protocol' training*. Monterey: Symposium verhoortechnieken.
- TUCKER, A., MERTIN, P., & LUSZCZ, M. (1990). The effect of a repeated interview on young children's eyewitness memory. *Australian and New Zealand Journal of Criminology, 23*(2), 117-124.
- VAN AMELSVOORT, A., & RISPEMS, I. (2017). *Handleiding verhoor (7^e editie)*. Den Haag: Sdu uitgeverij.
- VANDERHALLEN, M., DE JONG, A., NELEN, H., & SPRONKEN, T. (2014). *Rechtsbijstand en de waarde van het verhoor*. Maastricht: Maastricht University.
- VAN DEN BERG, E. (2002). *Organisatiecriminaliteit*. Rapport WODC.
- VAN PUYENBROECK, L. (2011). De invulling van het begrip ontoelaatbare druk bij het politioeneel verdachtenverhoor. Praktische richtlijnen voor de bijstandverlenende advocaat. In M. BOCKSTAELE, E. DEVROE & P. PONSAAERS (Eds.), *Salduz-Bijstand van advocaten bij verhoren* (pp. 155-166). Antwerpen: Maklu.
- VERVAET, A. (2013). Verhoortechnieken internationaal: Stand van zaken. In M. BOCKSTAELE, & P. PONSAAERS (Eds.), *Evoluties in verhoortechnieken* (pp. 313-324). Antwerpen: Maklu.

- WATERHOUSE, G., RIDLEY, A., BULL, R., & WILCOCK, R. (2017). *Mock-juror reactions to multiple interview presentation styles and rapport-building*. Monterey: Symposium verhoortechnieken.
- WEBSTER, W., OXBURGH, G., DANDO, C., & BRUCE, V. (2017). *The use and efficacy of empathy during forensic interviews with victims of rape*. Monterey: Symposium verhoortechnieken.
- WHEELER, R., GABBERT, F., CLAYMAN, S., & JONES, S. (2017). *Information gathering with reluctant witnesses: A practitioner survey*. Monterey: Symposium verhoortechnieken.
- WILLEMS, T. (2017). *A behaviorally informed interview model for fraud and corruption investigations*. Monterey: Symposium verhoortechnieken.
- WOODWORTH, R. & MARQUIS, D. (1959). *Psychologie*. Utrecht: Het Spectrum.
- YUILLE, J.C., HUNTER, R., JOFFE, R., & ZAPARNIUK, J. (1993). Interviewing children in sexual abuse cases. In G.S. GOODMAN & B.L. BOTTOMS (Eds.), *Child victims, child witnesses* (pp. 95-116). New York: Guilford Press.
- X. (2016). *Interrogation best practices*. High-Value Detainee Interrogation Group. Verkregen op 18 april 2018, via <https://www.fbi.gov/file-repository/hig-report-august-2016.pdf/view>.
- ZUCKER, D. (2013). *Profiling. Hoe de dader zichzelf verraadt*. Tielt: Lannoo.